

EL SISTEMA DE VIDA AL MONTSERRAT DE LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX

ASSUMPTA MUSET I PONS

Enguany se celebren 150 anys del naixement de Pau Bertran i Bros (Collbató 1853 - Esparreguera 1891).¹ Professor universitari, poeta i folklorista, Pau Bertran va ser un gran erudit i un home prolífic, malgrat la seva curta vida. A diferència de la resta dels seus col·legues, ell era l'únic que s'havia criat en un poble i que, en conseqüència, coneixia la vida pagesa: la seva duresa, els seus sacrificis i les seves limitacions, però també la seva riquesa i complexitat. Conscient de les grans transformacions que estaven afectant el món rural i del perill que corria la cultura tradicional, es va dedicar a recollir les manifestacions folklòriques i populars de l'entorn de Montserrat.²

Però per poder entendre la tasca desenvolupada per Bertran i la seva importància, cal conèixer el sistema de vida d'aquelles comunitats, així com els canvis i les transformacions que estaven experimentant. Abordar aquest tema implica superar dos esculls importants, derivats de la manca d'estudis sobre aquest període (segona meitat del segle XIX) i aquesta zona, *el Montserrat*, i de la dificultat de

delimitar l'àrea geogràfica exacta que cal analitzar.³ El present article, doncs, pretén explicar, sempre d'una manera general i àmplia, com s'organitzaven i com vivien les poblacions situades dins del que podríem qualificar com l'àrea d'influència directa de Montserrat, com poden ser Castellolí, Sant Pau de la Guàrdia, el Bruc, els Hostalets de Pierola, Piera, Collbató, Monistrol de Montserrat, Marganell, Esparreguera, Olesa de Montserrat i Abrera, bàsicament; així com les transformacions que estaven experimentant. Amb el benentès que tot plegat és perfectament aplicable i extensible a la resta de nuclis de l'entorn.

Iniciarem el relat traçant una breu fotografia urbana i humana del que devia ser aquest territori durant la segona meitat del segle XIX; és a dir, durant l'època en què va viure el nostre folklorista. Una primera característica a destacar

1. Aquest article és una rèplica de la conferència que, sota el títol de "Sistema de vida al Montserrat de l'època de Pau Bertran i Bros (1853-1891)" vaig fer el passat 5 de juliol a Esparreguera, dins dels actes de commemoració dels 150 anys del naixement de Pau Bertran. Per a més informació, vegeu www.infomontserrat.com/paubertran.

La fotografia que il·lustra aquest article és un retrat de Josep Jorba, pagès de Collbató anomenat l'Ermità, i va ser realitzada per Jaume Bacarisses i Elies entre 1885 i 1900 (Museu de Coses del Poble de Collbató).

2. Va ser autor, entre d'altres llibres, de *Cansons y follies populars, inèdites recollides al peu del Montserrat*, editat l'any 1885.

3. És difícil i arriscat dotar els pobles que envolten Montserrat d'unes característiques i d'una cultura singular i diferent de la resta del territori adjacent. La muntanya, més que un element d'unió ha estat, i continua essent, un element de separació. En el passat delimità comtats i deganats i ara divideix bisbats i comarques. Tampoc les relacions humanes no han estat sempre fluïdes. Hi ha poblacions d'una banda i de l'altra que han mantingut molts pocs contactes. A Collbató i al Bruc encara és possible sentir persones grans que parlen "*dels de darrere de la muntanya*", com d'algú diferent a ells, i els atribueixen comportaments i actituds també distintes. Cada zona, en canvi, ha travat lligams amb aquelles àrees de més fàcil accés geogràfic. Això no vol dir, però, que moltes poblacions d'aquesta zona no hagin compartit un sistema de vida i unes pautes culturals comunes o, com a mínim, molt similars.

és la coexistència de l'hàbitat dispers, imperant a Sant Pau de la Guàrdia i a Marganell però molt consolidat a la resta de poblacions, i el concentrat que, amb mides, volums i densitats diverses, s'erigia com a dominant en tot el territori. Una bona part del paisatge estava ocupat pels conreus: cereals a les millors terres, i oliveres, i sobretot ceps, als pendents i muntanyes. Amb la vinya avançava, amb força, l'artigament de la àrees forestals i la construcció de marges de pedra seca. La resta eren boscos, erms i pedregars. De mica en mica, però, aquest escenari s'anava enriquint i modificant amb un nou tipus de construcció: les fàbriques i, en alguns casos concrets, les colònies industrials. Tot plegat constituïa un clar preludi de les grans transformacions que havien de tenir lloc en les dècades següents.

La diversitat era també la nota dominant a nivell social, en el qual hom pot distingir una minoria de grans propietaris, molts d'ells absents, amos de finques potents adquirides dècades abans, durant la desamortització; un grup més extens de pagesos benestants, propietaris d'hisendes més modestes, però pròsperes; una massa de petits camperols, de masovers i de jornalers, dependents uns i altres, tot i que amb graus i intensitats diverses, del treball que els proporcionaven les hisendes més grans; i un col·lectiu reduït d'artesans, botiguers i negociants, la majoria dels quals es concentraven en les viles de més entitat. També aquest panorama, però, s'anava complicant amb l'aparició de noves classes: els treballadors de fàbrica, cada cop més desvinculats de l'àmbit agrícola, sotmesos a la disciplina de la màquina i de la fàbrica i subordinats a la percepció d'un sou; i els empresaris, els quals s'estaven erigint en els elements claus d'aquest nou ordre econòmic i social. Entre ells s'anaven consolidant noves formes de relació, alhora que s'anava imposant un nou sistema de vida.

Tradicionalment, aquesta havia estat, i encara ho era, una economia amb un important grau d'autosuficiència. Cada família disposava d'un o més camps, d'animals de corral, d'algun hort,

etc., que la proveïen dels aliments i de les primeres matèries (cànem) necessàries per al consum domèstic. Els seus habitatges estaven dotats, així mateix i sempre en relació amb les seves possibilitats econòmiques, d'instal·lacions (cups, cellers, forns, corrals, etc.) i d'estris (pasteres, gerres, saladors, etc.) destinats a transformar, elaborar i conservar una part de la producció per ésser consumida al llarg de l'any. Això anava unit a una altra realitat: el profund coneixement que aquestes comunitats tenien tant del seu entorn natural, d'on extreïen herbes i altres elements que empraven com a additius, aromatitzants, etc., com dels processos i de les tècniques de tractament i conservació. Malgrat aquesta característica, tampoc no es pot dir que fossin societats tancades. Ben al contrari, la seva participació en el mercat s'havia anat intensificant gràcies sobretot a la venda del vi. Es tracta d'una de les especialitats de la zona que, un cop transformada en aiguardent, esdevenia el producte estrella de l'exportació catalana. Les dones, per la seva banda, s'encarregaven de vendre l'aviram i les verdures en els mercats locals i comarcals. Amb aquests diners es pagaven els impostos i es compraven aquells béns i serveis impossibles d'aconseguir dins de l'explotació familiar. Aquesta dependència del mercat, però, s'anava afermant a mesura que el sistema de fàbrica i el treball assalariat es consolidaven.

Aquesta és, per tant, una època de transició i de canvi, en la qual coexistien dues realitats ben diferents. D'una banda, el model de vida tradicional, lligat a l'agricultura, que continuava mantenint un liderat indiscutible però que semblava tenir els dies comptats; i, de l'altra, un de més nou i flamant, vinculat a la indústria i que avançava amb rapidesa.

LA RUTINA I EL CANVI

En l'existència d'aquestes poblacions oscil·laven la rutina i el canvi. Una rutina que es manifestava amb unes periodicitats diverses. D'una banda, hi

havia el que podríem denominar un cicle curt, d'abast diari, marcat pel dia a dia. L'activitat començava a trenc d'alba, quan la família es llevava i entrava en acció. Els homes se n'anaven al tros. Les dones assumien les tasques domèstiques: tenien cura dels fills, de les bèsties, del foc, de la bugada, etc. També la canalla tenia obligacions: hom els confiava feines de poc compromís, però necessàries per a l'economia familiar, com collir herba, pasturar el ramat, etc. Totes les mans eren necessàries. Molts, fins i tot, eren col·locats com a vailets, pastors o minyones en masies i hisendes més acomodades, sovint sense sou, a canvi de la vida i l'estada. L'assistència a escola, tot i que molts pobles disposaven de mestres estables, era escassa i intermitent. L'absentisme, especialment en moments de treball agrícola intens, era la nota predominant, i l'analfabetisme un fenomen molt estès. L'activitat diària s'acabava a la tarda, amb el toc de l'Ave Maria o de l'oració. Aleshores, hom es recloïa a casa per resar el rosari, sopar i narrar llegendes i històries a la vora del foc, si era l'hivern, i a la fresca, si era l'estiu. Els diumenges es trencava una mica la rutina. Aquest era un dia per descansar (tot i que hi havia deures agrícoles que no es podien obviar), anar a missa i després al cafè (els homes). A la tarda, el jovent solia fer gresca i ball, sempre que l'ocasió ho permetia.

Aquesta rutina diària s'anava encadenant fins a formar-ne una altra de més llarga, de durada anual, fruit de la successió de les diferents estacions. Cada una d'elles amb el seu clima, la seva vegetació, el seu paisatge i les seves obligacions agrícoles. Unes obligacions que calia complir si hom volia concloure amb èxit el cicle de creixement de la collita. Cada època, doncs, exigia la realització d'unes tasques específiques. Algunes eren assumides de manera individual, com el llaurar; d'altres, requerien la participació de grups nombrosos, com la verema o la sega. Els pagesos petits mobilitzaven tota la mà d'obra familiar i s'aliaven amb parents i veïns per ajudar-se mútuament: eren els tornajornals. Els grans propietaris, per la seva banda, captaven la mà d'obra local i, si convenia,

fins i tot la forastera. Aquest sistema de treball, dur i feixuc, amb jornades laborals que anaven de sol a sol, es devia veure recompensat per l'ambient i la multitud de persones que hi participava. Era una ocasió propícia per narrar rondalles i cantar cançons, locals i foranes. Els nouvinguts devien explicar històries de la seva terra, les quals potser acabarien engruixint el patrimoni local; amb certes variacions i modificacions, això sí. També era el lloc i el moment adient per viure aventures amoroses, resoldre baralles, fer nous amics, etc. Hi corria el vi, el menjar i la disbauxa. Solien concloure amb festes, balls i altres manifestacions culturals de caire popular.

Aquest cicle agrícola es complementava amb altres de festius i religiosos, també de caràcter anual, que exercien una forta influència sobre la cultura i la manera de ser de les societats preindustrials. Aquí cal situar les festes majors d'estiu i d'hivern, les romeries, els aplecs, les processons, etc., que anaven unides a grans celebracions litúrgiques (misses cantades, ofrenes, etc.) i laiques (balls, fontades, etc.).

Aquesta successió d'anys portava a una rutina de cicle molt més llarg, que abraçava tota una vida. Aquí, el primer acte, que hom pot qualificar de gran valentia, era el de néixer. En aquella època el risc de mort era molt elevat, tant per a la mare (les defuncions per part i sobrepert eren quelcom habitual) com per a la criatura, i es mantenia en aquest nivell durant els primers anys de vida del nadó. Eren els anomenats albats, que tenien el seu propi toc de campana. A aquells que aconseguien sobreviure, els esperava una existència de treball intens i dur, ja des de la més tendra infància. Unes vegades, a casa mateix; en altres, lluny dels progenitors, servint o fent de mosso per a algun amo o mestressa.

Això no vol dir que no se'ls instruís, ni que no se'ls preparés per al futur. Les nenes aprenien a cosir, a tenir cura de la llar i a fer tot un seguit de tasques necessàries per tal que la unitat familiar aconseguís tirar endavant; els nens eren ensinistrats en l'aprenentatge d'un ofici i, més sovint,

en les feines del camp. Hom pot pensar que es tractava d'una educació clarament sexista. Sens dubte que ho era, però en el seu context i en les seves condicions també era la que millor els funcionava. Uns i altres rebien, també, una intensa educació religiosa. A nivell familiar, a més, tots els fills, i molt especialment l'hereu, eren alligonats en una altra realitat: el dret exclusiu que tenia el primogènit de quedar-se amb tot el patrimoni, tret de les llegendes amb què calia dotar les seves germanes i germans. Les terres, la casa pairal i tot el que aquesta contenia li pertanyia. Aquesta discriminació era especialment dura en el cas de les nenes, que perdien totes les possibilitats de ser pubilla en el moment en què naixia un baró i les feia *caure de l'escambell*.

Els anys de joventut eren, també, l'època de gaudir de la vida i de fer gresca. Hom participava en ballades, fontades i romeries. Ocasions perfectes per establir pactes matrimonials entre famílies. Els casaments per amor, que sens dubte n'hi devia haver, no eren gaire habituals. Sí que predominaven, en canvi, els enllaços per conveniència. Unes vegades interessava unir dues fortunes potents, per superar moments de dificultats o bé per incrementar el poder econòmic i social de les famílies afectades. En altres, especialment quan es tractava d'explotacions més modestes, es valorava el fet que el sobrevingut fos treballador i submís i, si a més a més, es tractava d'una noia, també se li exigia que fos neta, endreçada i honesta. En aquests casos no era gens infreqüent casar l'hereu o la pubilla amb la minyona o el mosso, especialment si aquell o aquella complia els requisits esmentats, ja que en cap moment no posaria en dubte l'autoritat del patriarca de la casa (ara el seu sogre) i no generaria conflictes innecessaris. La vida de la jove parella, en el cas que fossin els hereus, transcorreria al costat de l'amo i de la mestressa i sempre sota la seva autoritat. Només després de la seva mort, l'hereu podria assumir el pòndol de la casa.

Amb el matrimoni arribaven els fills. Un moment perillós, tal com ja hem esmentat, per

l'elevat risc de mort que comportava. El naixement, però, era conseqüència d'un acte impur, la responsabilitat del qual requeia de nou sobre la dona. Al Bruc, encara a principis del segle XX, les mares que acabaven de donar a llum no podien sortir al carrer descobertes de cap. Se l'havien de tapar amb una teula. El pecat només s'esborrava assistint i pagant una missa especial, anomenada de parteres.

Finalment, i després de tota una vida de treball i de penalitats, arribava l'hora de la mort. Un esdeveniment que podia tenir lloc en qualsevol moment, per causes molt diverses i contra el qual ben poca cosa es podia fer. El traspàs solia anar precedit i acompanyat de llargs preparatius i protocols, laics i religiosos. En primer lloc, calia deixar ben resolts els assumptes terrenals, per poder entrar amb bon peu a l'altra vida. Això requeria la realització del corresponent testament, on hom deixava constància de les darreres voluntats. Després vindria l'extremunció i, finalment un cop consumat el traspàs, tot el cerimonial restant: els tocs de campanes per avisar la comunitat, l'arribada dels parents als quals calia alimentar i sovint allotjar, la visita d'amics i veïns, la vetlla, la missa, l'enterrament, etc.

MALES COLLITES, MALALTIES, GUERRES

Aquesta aparent rutina que s'havia anat repetint generació rere generació es veia, però, alterada per fenòmens diversos que, malgrat la seva aparent excepcionalitat, sovint adquirien el caràcter de quelcom habitual i quotidià. Entre aquestes rutines hi havia les males collites i les malalties. Tant les unes com les altres constituïen una greu amenaça per a la viabilitat i la supervivència de la unitat familiar i podien obligar-la a prendre mesures extraordinàries i decisions molt dures, que de ben segur que en circumstàncies més benèvols mai no hauria pres, com és ara emigrar, col·locar els fills de vailets i de minyones, empenyorar el patrimoni, etc.

Una tercera adversitat eren les guerres, tant les que van tenir lloc en algun dels darrers reductes colonials (el Marroc o les Antilles), com aquelles altres que es van dirimir dins del territori espanyol, en general, i català, en particular (guerres carlines). Les conseqüències, sempre negatives, van esdevenir catastròfiques en el cas de les denominades carlinades, que van afectar molt durament aquesta zona durant la dècada de 1870. Les lleves forçoses, que suposaven una sostracció de mà d'obra necessària per al camp; el pas continuat de tropes i partides de rebels; la destrucció de collites i de cases; l'exigència de tributs especials i d'impostos revolucionaris; i la inseguretat personal i econòmica, es convertiren en quelcom habitual i en un repte difícil d'afrontar.

Per tal de defensar-se d'aquestes adversitats, aquestes societats pageses tradicionals s'havien proveït de recursos i s'havien dotat d'estratègies diverses i de resultats variats. El bon coneixement que tenien del seu entorn i de la natura, els permetia aprofitar les propietats benefactores d'arrels, tiges i flors, que eren utilitzades en la confecció de tota mena d'ungüents i remeis. Un altre recurs, emprat amb freqüència i fruit de l'escàs desenvolupament científic de l'època, eren els conjurs que determinades persones dominaven i que servien per cuidar i guarir persones i animals, aturar pedregades, etc. Això s'afegia una llarga llista d'oracions, prometenques, advocacions, misses, etc. En casos d'instabilitat bèl·lica i d'inseguretat ciutadana, hom convocava el sometent a toc de campana.

Però totes aquestes rutines, perpetuades al llarg de segles i segles de cultura pagesa, començaven a trontollar. La segona meitat del segle XIX va viure directament la consolidació lenta, però irreversible, de tot un seguit de transformacions polítiques, econòmiques, tecnològiques i socials que feia temps que s'estaven gestant i que forçosament havien d'incidir en les formes de vida i en la cultura pagesa tradicional.

Entre aquestes novetats cal destacar les de caràcter polític, derivades de la implantació de l'estat

liberal, amb l'assaig de diferents models d'estat, difícils de quallar, plens d'ensurts i que van anar acompanyats d'una gran inestabilitat. Una inestabilitat que va degenerar en les ja esmentades carlinades, especialment virulentes durant la dècada de 1870 (tercera guerra carlina) i que es van veure agreujades pels conflictes colonials: guerra del Marroc (1859-1860)⁴ i finalment la de Cuba (1899).

Altres innovacions eren les de caràcter industrial, derivades de l'avenç del procés fabril, que imposava un nou sistema de vida, una nova escala de valors, unes noves necessitats i maneres de treballar i de viure, d'organitzar la família, de relacionar-se dins de la comunitat, etc. Aquest moment va coincidir, a més, amb la greu crisi de la fil·loxera, que va suposar la ruïna de la majoria de les explotacions pageses d'aquesta zona, especialment de les més modestes. Moltes vinyes foren abandonades i moltes cases tancades, sobretot en el pobles més petits, que van patir un descens demogràfic important en benefici de les viles més grans, on es concentrava l'incipient sector secundari. Uns van optar per canviar el terròs pel teler, d'altres per cercar feina en zones de regadiu de la part baixa del Llobregat. Alguns, però, van resistir, ja fos perquè tenien una alternativa a nivell local (bòbiles, en el cas del Bruc, oliveres en el de Collbató, etc.), perquè tenien hisendes fortes o, simplement, perquè van trobar la manera de subsistir.

Amb la industrialització, però, arribaren altres signes evidents d'avenç tecnològic que, malgrat que beneficiaren els nuclis més grans, van acabar per estendre la seva influència a tot el territori. Durant aquest període s'inicià un procés lent, però

4. Devia ser molt probablement durant aquesta guerra quan els joves del Bruc, que havien estat cridats a files i marxaven cap al front, cantaven aquesta cançó, enmig del desconsol de veïns, parent i amics: *"Adéu-siau, que ens a n'anem / no podem dir si tornarem. / No hi ha remei, som governats / tenim d'anar a morir als combats. / Sentirem viva Espanya amb un crit fort / i al mig dels moros anirem a deixar la mort"* (Elvira Pons i Jorba, Collbató, 2003).

irreversible, de modernització de les infraestructures, les comunicacions (construcció del ferrocarril, de noves carreteres i ponts, etc.) i els serveis en general (claveteram, enllumenat públic, medicina, ensenyament, etc.). El concepte tradicional de distància i de temps va canviar. També l'accés a la informació. Hom podia conèixer fets i esdeveniments d'altres indrets que fins aleshores s'havien ignorat i que obrien noves expectatives i oportunitats. L'aparició de medicaments va suposar una primera victòria, modesta encara però altament esperançadora, davant de la mort, i va fer perdre la fe en alguns dels recursos i mètodes antics.

Tot aquest conjunt de novetats tenien un impacte directe en les manifestacions i formes culturals tradicionals. De mica en mica s'anava forjant una mentalitat diferent. Apareixien institucions culturals noves que organitzaven actes i esdeveniments diferents dels d'abans, amb uns altres ideals, i que responien a unes altres necessitats i aspiracions.

És, doncs, en aquest context de canvi i transformació tan evident on cal situar i entendre la figura, el paper i l'obra d'homes com Pau Bertran i Bros.

ASSUMPTA MUSET I PONS (Collbató, 1957) és doctora en Història Moderna, professora d'Història Econòmica Mundial a la Fundació Universitària del Bages i màster de gestió d'institucions culturals. És autora de *Catalunya i el mercat espanyol al segle XVIII: els traginers i els negociants de Calaf i Copons* (1997) i *Una empresa sedera catalana del segle XVIII: Ignasi Parera i Cia. de Manresa* (2002).